

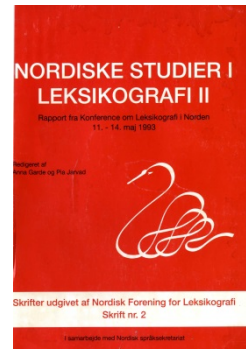
NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel: Halvfasta fraser - ett lexikografiskt problem

Forfatter: Erika Lyly

Kilde: Nordiske Studier i Leksikografi 2, 1993, s. 173-178
Rapport fra Konference om leksikografi i Norden, 11.-14. maj 1993

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive>

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Halvfasta fraser

- ett lexikografiskt problem

Erika Lyly

I artikeln diskuteras halvfasta fraser, dvs. fraser som i fråga om syntaktisk och lexikal fasthet intar en mellanställning mellan fullt produktiva konstruktioner och fasta fraser. Sådana halvfasta fraser redovisas i gängse ordböcker vanligen som tillfälliga exempel, men i den fraseologiska ordbok som för närvarande är under arbete på Svenska språknämnden kommer dessa fraser att presenteras formaliserade, i en enkel och avskalad form.

Det är viktigt att ordboksredaktören har klart för sig vilka systematiska språkliga egenskaper sådana halvfasta fraser uppvisar. Vidare bör han ha satt sig in i när en ordboksanvändare har behov av att slå upp halvfasta fraser. Frågor om urval och redigering hör nära samman med hur man betraktar och behandlar sådana fraser i det lexikografiska arbetet.

Kategorin halvfasta fraser

Vid Svenska språknämnden i Stockholm utarbetas för närvarande en fraseologisk ordbok som tills vidare går under arbetsnamnet **Svensk konstruktionsordbok**. Se Ulla Clauséns artikel "Idiom och variation" i denna skrift. **Halvfasta fraser** är en av de fraskategorier som upptar en förhållandevis stor del av det frasutbud som kommer att ingå i ordboken. Det är under arbetet med konstruktionsordboken som vi har stött på problemet med att identifiera och presentera dessa halvfasta fraser.

Med halvfasta fraser avses den fraskategori som ofta brukar gå under beteckningen "kollokationer". Men eftersom kollokationer som term har en varierande räckvidd hos olika forskare har jag valt att använda den deskriptiva termen halvfasta fraser.

Kategorin halvfasta fraser grundas på ordens kombinerbarhet, på vilka möjligheter och restriktioner som finns när man ska sammanföra olika ord. Det är inte alltid självklart vilka adjektiv och substantiv, inte heller vilka verb och substantiv som kan kombineras med varandra. Det kan också finnas en osäkerhet om vilka prepositioner som hör ihop med vilka nominalfraser. Som exempel på halvfasta fraser kan nämnas nominalfraserna *skarpt hörn*, *skarp vinkel* / *profil*, verbfraserna *bedriva forskning* / *studier* / *försöksverksamhet* och prepositionsfraserna *i vid* / *vidsträckt* / *inskränkt* / *sträng bemärkelse*.

Vilka språkliga egenskaper är utmärkande för fraser av det här slaget? Syntaktiskt är de produktiva, vilket betyder att den syntaktiska strukturen inom fraserna lätt kan om-

formas utan att de i fraserna ingående ordens betydelse förändras på något sätt. Denna syntaktiska flexibilitet gör att de halvfasta fraserna lätt bl.a. kan böjas som t.ex. frasen *skarpt hörn* i satsen *Fila bort alla skarpa hörn och kanter!* eller byggas ut med attributiva bestämningar som t.ex. frasen *bedriva försöksverksamhet* i satsen *Det finns resurser att bedriva en ingående försöksverksamhet*. Lexikalt uppvisar de halvfasta fraserna däremot en viss fasthet, vilket yttrar sig i att det finns vissa restriktioner för vilka ord som kan kombineras med varandra. I t.ex. prepositionsfrasen *i vid bemärkelse* står *vid*, men inte *stor* som bestämning till *bemärkelse*. Det är denna lexikala egenskap att inte vara helt förutsägbara som gjort att de halvfasta fraserna fått samma dignitet i konstruktionsordboken som övriga mer etablerade fraskategorier.

Presentationen av halvfasta fraser och andra fraser i konstruktionsordboken

Målet för arbetet med konstruktionsordboken har hela tiden varit att lyfta upp det strukturella, vilket avspeglar sig i det sätt på vilket det fraseologiska materialet presenteras. För det första ges fraserna, vilket framgår av fig. 1, i **hierarkisk ordning**, från fria, produktiva fraskonstruktioner till fasta lexikaliserade fraser, idiom och andra funktionella uttryckssätt. För det andra är de olika **nivåerna i framställningen** klart åtskilda. Det betyder att fraser, exempel och kommentarer presenteras med olika typografi och i olika språklig form. (Se artikeln **bekänna**, fig. 2). Alla fraser, oavsett typ av fras, presenteras i en formaliserad och avskalad form, som s.k. formaliseringar och utmärks typografiskt med halvfet stil. Dessa formaliseringar är visuella ingångar till en liten text-helhet i vilken oftast exempel och olika slag av kommentarer kan ingå.

KONSTRUKTIONSORDBOKEN

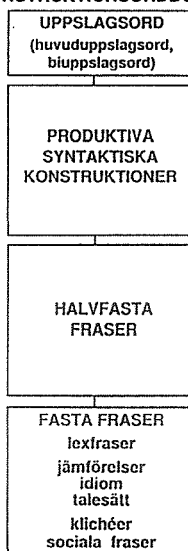

Fig. 1

bekänna verb 1 (erkänna, medge) *nqn*
bekänner har han bekänt?; *bekänna ngt*
han har bekänt sin skuld; han bekände
att han var skyldig till mordet på den
gamla kvinnan; äld. *bekänna sin kärlek*
han bekände sin kärlek för henne; i
kortspel; [*inte*] *bekänna färg* se *färg*,
bekänna kort se *kort*; ursäktande *jag*
måste bekänna att jag måste ~ att jag
har ätit upp kakorna; *jag måste* ~ att
jag aldrig läst en deckare
2 (förklara sig tro på ngt) *bekänna*
ngt ~ sin kristna tro; hon bekände sin
tro på psykologin
bekänna sig refl. 1 (medge, erkänna)
skriftspr. *bekänna sig skyldig till ngt*
han bekände sig skyldig till mordet
på den gamla kvinnan 2 (förklara sig
tro på något) *bekänna sig till ngt* i
sin ungdom bekände han sig till
kommunismen

Fig. 2

Artikeln *bekänna* är ett exempel på hur ordartiklarna kommer att se ut i den färdiga ord-boken. Avgörande för var i artiklarna de enskilda fraserna placeras (fig. 1) är, som fram-gått tidigare, deras grad av syntaktisk fasthet. De halvfasta fraserna, som ju är syntak-tiskt produktiva, är placerade i början av artikeln, men på andra plats, eftersom de sam-tidigt är lexikalt fasta. Ordartiklarna inleds med **de produktiva syntaktiska konstruk-tionerna**. Dessa anger vilka syntaktiska mönster som är möjliga vid ett aktuellt uppslags-ord. Man kan också säga att de produktiva syntaktiska konstruktionerna visar på ett ur-val tänkbara valenser. Ordboksanvändaren kan känna igen den här typen av konstruk-tioner på att alla ord i formaliseringarna är formord förutom uppslagsordet, som av na-turliga skäl alltid är ett innehållsord. Jämför *ngn bekänner, bekänna ngt*.

De **fasta fraserna** utgör en mycket stor och på många sätt heterogen grupp av fra-ser. Dessa fraser är syntaktiskt fasta även om vissa undantag kan förekomma. Se Ulla Clauséns artikel "Idiom och variation". Den grupp av fasta fraser som på många sätt lik-nar de halvfasta fraserna är de s.k. **lexfraserna**. Lexfraserna och de halvfasta fraserna är lika varandra i väsentliga avseenden. De hör båda till lexikonet och de är lika till for-men, dvs. de uppvisar exakt samma syntaktiska strukturer. För att skilja de halvfasta fra-serna från lexfraserna har vi använt de kriterier för lexfraser som Jan Anward och Per Linell ställde upp i sin klassiska artikel "Om lexikaliserade fraser" i *Nysvenska studier* 1976 (s. 109). Dessa kriterier går sammanfattningsvis ut på att lexfraserna är syntaktiskt oföränderliga och semantiskt ogenomskinliga. Exempel på typiska lexfraser är *bekänna färg* och *bekänna kort*. Dessa är spelstermer som också har en metaforisk användning och då betyder 'ypa sina avsikter' eller 'tala rent ut'. Dessa fraser är syntaktiskt fasta. I sin metaforiska användning är de semantiskt ogenomskinliga. Fastheten markeras också av den sammanhållande betoningen. Hela frasen bildar en helhet som refererar till någon-ting annat än vad de enskilda orden antyder. Frasen *bekänna sin kärlek* är däremot var-ken syntaktiskt fast eller semantiskt ogenomskinlig och klassificeras som halvfast fras.

Gränserna mellan fraskategorierna är inte skarpa. Det finns fraser som representerar ett slags övergångsformer mellan lexfraser och halvfasta fraser. Verbfraserna *spela kort / piano / tennis* är t.ex. syntaktiskt fasta. Nominalen i fraserna kan varken böjas eller byggas ut med bestämmningar. Dessa fraser har m.a.o. syntaktiska egenskaper som är ut-märkande för lexfraserna. Men de är semantiskt ogenomskinliga, vilket däremot är en av de egenskaper som karaktäriserar de halvfasta fraserna. Exempelfraserna för inte fram någon annan betydelse än den som de enskilda orden antyder. Vid fraser av det här sla-get med egenskaper som syntaktiskt ger frasen en klassificering och semantiskt en annan har de syntaktiska kriterierna fått vara avgörande för val av fraskategori. Verbfraserna ovan har alltså klassificerats som lexfraser och inte som halvfasta fraser.

Ett annat problem av rent syntaktisk natur är att fastställa var frasgränserna går, dvs. att avgöra var fraserna börjar och var de slutar. Detta problem kommer tydligt fram vid utformningen av formaliseringarna för de halvfasta fraserna. Dessa uppträder ofta i en annan form än i den rena, avskalade formen som de syntaktiskt fasta lexfraserna gör. Problemet aktualiseras framför allt när det gäller att avgöra om en halvfast fras ska pre-senteras som verbfras eller inte. Det finns många halvfasta fraser som i kontext alltid står

som verbfraser. Är t.ex. prepositionsfrasen *under bekvämlighetsflagg* en fullständig fras eller borde den redovisas som *segla / gå under bekvämlighetsflagg*? I det här fallet går det att konstruera satser där frasen står som ren prepositionsfras utan att samtidigt ingå i en verbfras. Ett sådant fall förekommer t.ex. i satsen *X har en hel flotta under bekvämlighetsflagg*. Frasen har alltså redovisats som prepositionsfras.

Halvfasta fraser i ett användarperspektiv

Att vi lyft fram de halvfasta fraserna och låtit dem framstå som en egen fraskategori beror som tidigare nämnts på att dessa fraser lexikalt inte är helt förutsägbara. Det heter t.ex. *fälla ett yttrande*, men inte **uttala ett yttrande* och *hårt väder*, men inte **strängt väder*. Varför orden går att kombinera i det ena fallet men inte i det andra finns det inget självklart svar på. Vissa ordkombinationer har av olika anledningar konventionaliserats och blivit allmänt godtagbar norm medan andra, som i och för sig skulle kunna vara logiskt tänkbara, framstår som oacceptabla. Det är därför inte självklart att man som skribent eller översättare alltid kommer på vilka ord som är lämpliga att kombinera med varandra. Det är då man kan ha behov av fraseologiska ordböcker där detta går att slå upp i.

För ordboksredaktören är det viktigt att sätta sig in i när en språkbrukare kan behöva slå upp halvfasta fraser. Vid uppläggningsen av konstruktionsordboken har vi fram för allt beaktat följande två fall. För det första ska ordboksanvändaren kunna slå upp ett representativt urval lexikala kombinationer för det ord som han vill bygga ut till en fras. För det andra ska användaren kunna få information om i vilka semantiska eller begreppsmässiga sammanhang ett uppslagsord kan förekomma. Dessa båda sökningar kräver olika redaktionella hänsyn. I det första fallet söker man i regel på det ord i frasen som är semantiskt tungt eller markerat. Detta står normalt finalt. Det ord som är semantiskt tungt är frasens huvudord och samtidigt det naturliga uppslagsordet för den som letar efter lämpliga kombinationsmöjligheter. I det andra fallet använder man det ord som frasen inleds med som uppslagsord. De inledande orden tenderar att ha en mera generell betydelse än de ord som står finalt. De behöver inte för den skull vara semantiskt lätta eller omarkerade, men de har en mindre specifik betydelse än de finala huvudorden. I det här fallet är det av vikt att de halvfasta fraserna är sorterade så att man genom att studera dem kan få en uppfattning om i vilka semantiska sammanhang uppslagsordet kan användas.

Det semantiskt tunga ordet i en halvfast fras är i de flesta fall ett substantiv, oavsett frasens grammatiska struktur. Man kan alltså räkna med att substantiven är de ord som används som sökord när man letar efter lämpliga kombinationsmöjligheter. En av de frågor som en ordboksanvändare kan behöva få svar på är t.ex. frågan om vilka verb som går att kombinera med ett bestämt substantiv för att sedan bland de givna alternativen snabbt kunna välja det verb som passar bäst i den aktuella kontexten. Under uppslagsorden *begäran* och *skilsmässa* kan följande halvfasta fraser sammanföras i formaliseringarna *avslå / bifalla / bevilja en begäran*, *söka / begära / ta ut skilsmässa* och *få / gå med på*

/ *medge skilsmässa*. De verb som ges inom en formalisering utgör här ett urval av existerande möjligheter och är enbart exempel på användbara alternativ. Som framgår av exemplen ovan hör verben till samma semantiska typ. Om verben inte gör det och t.ex. har olika kasusroller, sorteras de inte inom samma formalisering utan delas upp på flera. Jämför formaliseringarna till *skilsmässa*.

Det är vanligt att många halvfasta fraser inleds av verb, men de kan naturligtvis också inledas av attributiva bestämningar och då gärna av ett adjektiv. Dessa inledande ord har som redan nämnts en mindre specifik betydelse än de finala orden. Detta gör att de kan ha ett tämligen brett betydelseregister och att de kan användas i olika innehållsmässiga och stilistiska sammanhang. T.ex. adjektivet *skum* ingår i vårt ordboksmanus i följande halvfasta fraser *skum belysning*, *skum typ*, *skum verksamhet*, *skumma affärer / förehavanden / syften*, *skumma rykten*. Betydelsenyanserna i exempelfraserna är 'lusfattig', 'mystisk', 'tvivelaktiga' och 'svårtydda / betänkliga'. Vilka betydelsenyanser adjektivet *skum* har bestäms av det substantiv som det är attribut till. Många betydelser illustreras bäst genom att språkbrukaren får se hur orden kombineras. Även om halvfasta fraser är semantiskt genomskinliga och därför inte kräver några betydelseförklaringar kan det ändå vara befogat att ge sådana när det ena ledet har en mindre specifik betydelse.

Under arbetet med konstruktionsordboken har vi kommit fram till att halvfasta fraser är en viktig kategori om än icke helt problemfri. I många ordböcker har de halvfasta fraserna inte varit så väl representerade kanske därför att de ansetts vara självklara till sin betydelse. Eftersom den nya konstruktionsordboken i huvudsak är tänkt att vara en ordbok för den aktiva skribenten behövs ett generöst urval av halvfasta fraser.

Litteratur

- Anward, J. & Linell, P. (1976) *Om lexikaliserade fraser*. Nysvenska studier, Årg. 55-56, s. 77-119.
- Benson, M. (1989) *The Structure of the Collocational Dictionary*, International Journal of Lexicography, Vol. 2, Nr. 1, s. 1-14.
- Boje, F. & Braasch, A. (1992) *Hvad får man skudt i skoene? Flerordsenheder i aktive ord-bøger for mennesker og maskiner*. Nordiske studier i leksikografi, Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi, Skrift nr. 1, Oslo, s. 483-500.
- Burger, H. (1982) *Handbuch der Phraseologie / von Harald Burger, Annelies Buhofer u. Ambros Sialm. Walter de Gruyter, Berlin*.
- Carter, R. (1987) *Vocabulary*. Allen & Unwin, London.
- Dixon, R.M.W. (1991) *A New Approach to English Grammar on Semantic Principles*. Clarendon Press, Oxford.
- Gellerstam, M. & Malmgren, S.-G. & Toporowska-Gronostaj, M. (1992) *Inlärningslexikon*. Nordiske studier i leksikografi, Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi, Skrift nr. 1, Oslo, s. 347-356.
- Gläser, R. (1986) *Phraseologie der englischen Sprache*, VEB Verlag Enzyklopädie Leip-

Erika Lyly

zig.

Hausmann, F.J. (1985) *Kollokationen im Deutschen Wörterbuch*, Lexikographie und Grammatik, Hrsg von Bergenholtz & Mazdan, Tübingen: Niemeyer [Lexicographica Series Maior 3].

Moon, R. (1992) *'There is reason in the roasting of eggs': a consideration of fixed expressions in native-speaker dictionaries*. EURALEX '92 Proceedings II, Tampere, s. 492-502.

Svensén, B. (1987) *Handbok i lexikografi. Principer och metoder i ordboksarbetet*. Stockholm.

van der Wouden, T. (1992) *'Prologomena to a Multilingual Description of Collocations'*. EURALEX '92 Proceedings II, Tampere, s. 449-456.